

LATVIŲ MITŲ VEIDRODIS

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

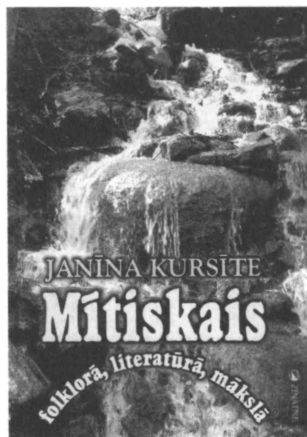
Žinojimas dažnai asocijuojasi su šviesa, spindesiu, šviesos blyksniais ar atspindžiais. Būtent į šią asociacinę paradigmą patenka kai kurie mitų tyrinėjimai, siekiantys iškelti į dienos šviesą senovinio mąstymo fragmentus, išryškinti mitų atspindžius kultūros pavelde. Veidrodiniai šviesos blyksniai regimi ir šiuolaikinės latvių folkloro ir mitologijos tyrinėtojos Janinos Kursytės, knygoje *Latvių folkloras mitų veidrodyje*¹. Norint suvokti šio mitų veidrodžio prasmę, reikia išsiskaityti į kitą Kursytės metaforą, apibūdinančią tautosakos ir mito santykį: anot autorės, mitinis mąstymas gali būti rekonstruojamas, nuvalius nuo tautosakos tekstų laiko ir istorijos apnašas – kevalus, trukdančius pamatyti branduolį. Vadinasi, mitų veidrodis yra stebuklingas, vaizdą transformuojantis ekranas, rodantis ne tautosakos išorę, bet vidų, t.y. mitinę prasmę. Tad tautosaka suprantama kaip išorinė forma, indas vidiniam (mitiniam) turiniui. Dar toliau Kursytė eina naujojoje monografijoje *Mitiškumas folklore, literatūroje, mene*². Čia mitinės prasmės paieška suvokiama kaip ypatingas folkloro tyrinėjimo būdas, viena iš mitinio latvių identiteto išraiškų. Ir archajiškojo, ir šiuolaikinio žmogaus sąmonė turi mitinio mąstymo bruožų, kurie transformuojasi ir

išlieka nepriklausomai nuo laikmečių kaitos, pavyzdžiui, gyvuoja latentine sapnų forma. Studijuojant latvių folkloro mitines gelmes tarsi atsiranda galimybė atpažinti tautinę kultūrą senuosiuose mitiniuose modeliuose, identifikuoti tautiškumą ir mitiškumą. Stiprybę teikiančios mitinės identifikacijos apraiška Kursytė laiko ir mitiškumo proveržius latvių literatūroje, sutampančius su nacionalinio pasipriešinimo laikotarpiais XIX ir XX amžiuje.

Kursytės latvių mitologijos tyrinėjimai, netgi jeigu jie neišeitų už folklorinės kultūros ribų (antrojoje monografijoje kalbama apie mitiškumą tautosakoje, literatūroje ir mene), yra labai plataus masto studijos, savotiška latvių mitologijos enciklopedija. Čia aprėpiama daugybė kultūros sričių ir reiškinių, kurie transparentiški tik mitinėje perspektyvoje. Iš atskirų darbų visumos ryškėja latvių mitinio pasaulio sistematizacijos užmojai. Mitologė stengiasi aprašyti mitinių augalų ir gyvūnų įvairovę (medžius, gydomąsias žoles, žuvų ir vabalų rūšis), apeiginius valgius ir gėrimus (kiaulieną, ožkieną, žirnius, duoną, košę, pieno produktus, alų, vyną), paaiškinti skaičių ir spalvų reikšmes, nurodyti sakralinę buities elementų (girnų, kertės, stalo) vertę. Mitinei pasaulio klasifikacijai skirti darbai yra dvejopo pobūdžio: vienuose tiesiog pristatoma su objektu susijusi folklorinė medžiaga, ją daugiau ar mažiau interpretuojant („Vabzdžių simbolika latvių tautosakoje“, „Žuvų simbolika latvių tautosakoje“, „Laukiniai augalai mitinėje tradicijoje“, „Žmonių ir dievų gėrimai“, „Dievai, dvasios ir medžiai“, „Įvairios dvasios latvių tautosakoje“, „Mitinė Daugava“, „Pinigai“, „Talismanai, amuletai, fetišai seniau ir dabar“), o kituose stengiamasi apčiuopti specifinius latvių mitinės klasifikacijos ypatumus ir motyvuoti skirtingų tos pačios klasės objektų prasmę. Analizuojant folklorines spalvas, aprašomi dominuojantys spalvų deriniai (*balta–juoda–raudona, žalia–geltona–pilka, auksinė–sidabrinė*) ir nustatomas santykis su dievų

pasauliu, pavyzdžiui, auksinė ir sidabrinė spalva vertinamos kaip turinčios ypač aukštą sakralinę kvalifikaciją latvių tautosakoje. Hierarchinę struktūrą turi ir mitinė metalų reikšmių skalė, pavyzdžiui, *švinas* ir *alavas*, užimantys žemiausią pakopą, siejami su Velnio sfera, chaosu ir nykimu, aukštesnės kategorijos metalai *geležis* ir *plienas*, priešingai, saugo nuo piktųjų jėgų, o *vario*, *sidabro* ir *aukso* formomis reiškiasi sakralios būtybės. Nevienodą mitinę vertę taip pat turi skaičiai, iš kurių mitiniuose tekstuose dažniausiai pasitaiko *vienas*, *du*, *trys* ir *devyni* (ypatingai sakralus skaičius). Analizuojant valgius, daug dėmesio skiriama jų sudėčiai (sveiki ar susmulkinti produktai, taši ar biri masė), gaminimo technologijai (žalias ar virtas), formai (devyniakampis sūris, apvalus kiaušinis) bei kitiems aspektams. Klasifikacinių požymių ieškoma ir latviškų dvasių pasaulyje, čia skiriant tris pagrindines dvasių kategorijas: (1) derlingumą, vaisingumą, gerovę lemiančios dvasios (*namų dievas*, *vėlės*, *kaukai*, *Gausos motina*, *Maršava* ir kt.), (2) „gamtos objektus valdančios dvasios“ (*Žemės motina*, *Vėlių motina*, *Vandens vyras*, *Bubulis*, *Ugnies motina*, *Jūros mergos* ir

kt.) ir (3) žmogui pavojingos „ramybę drumsčiančios“ dvasios (*Lauma, Šventosios mergos, Vykala, kaviai, lietuvenas* ir kt.). Latviškų dvasių įvairovę Kursytė apžvelgia, glaustai aprašydama pagrindines jų funkcijas ir raiškos būdus. Išsamesnio tyrimo susilaukė tik specifinis dvasių-motinų būrys, kuris antrojoje autorės knygoje analizuojamas ir lyginamuoju, ir genetiniu, ir sisteminiu aspektais („Motinos baltų ir Baltijos ugrofinų tautosakoje ir literatūroje“). Kursytės nuomone, dvasių-motinų kultas, nors ir turintis atitikmenų lybių, estų, mordvių kultūrose, nėra ugrofinų religinės įtakos rezultatas. Mitologės teigimu, tai – senosios Europos matricentrinės kultūros reliktas, labiau užsikonservavęs valstybinių ideologijų nesukūrusiose tautose, tarp jų ir latvių (anot Kursytės, lietuvių religijoje buvo išitvirtinusi jau vyriška dvasių orientacija, tai liudija specifinė *viešpačių* kategorija, plg. *Žemėpatis, Vėjopatis, Laukpatis, Raugpatis, Dimstipatis* ir kt.). Senosios Europos matricentrinės tradicijos bruožų Kursytė išžiūri ne tik latviškų dvasių-motinų kultuose, bet ir daugelio latvių moteriškų deivių paveiksluose (išskirdama galbūt tik vienintelę *Saulę*). Kai

kuriais atvejais toks požiūris lemia gana skubotas interpretacijas, užkertančias kelią vidinei latvių mitinio universumo argumentacijai, o kartais net tampa nesusipratimų priežastimi, pavyzdžiui, trys *Laimos*, latvių sakmėse vaizduojamos kaip moterys su didžiulėmis krūtimis ar sėdmenimis, Kursytės tyrinėjimuose interpretuojamos kaip chtoniškosios deivės (deivės Motinos) reminiscencija *Laimos* portrete, nors analogiškų lietuvių sakmių medžiaga rodytų tiesiog *Laimos* ir *laumės* niveliacijos atvejį.

Moteriškų deivių žavesys turbūt lėmė ir tai, kad tarp Kursytės tyrinėjimų aptinkame mitologines apybraižas apie *Laimą* ir *Marą* – dvi latvių dainose labai dažnai minimas deives. Studija apie *Laimą*, yra, galima sakyti, akademinis, „kanonizuojantis“ darbas, Lietuvoje panašaus pobūdžio (tik platesnio masto) yra N. Vėliaus *Velnio* tyrinėjimai ar N. Laurinkienės studija apie *Perkūną*. Dėl metodologinės orientacijos skirtingumo latviškosios *Laimos* analizė kur kas sunkiau sulyginama su temiškai artimais A.J. Greimo lietuviškosios *Laimos* tyrinėjimais³. Kursytė *Laimą* ir *Marą* aptaria būdingų folklorinių vaizdų kontekste, remdamasi visų pirma dainomis. Tai sistemiška medžiagos klasifikacija, apsiribojanti dalinėmis interpretacijomis. Apžvelgiami ir komentuojami įprastiniai *Laimos* apibūdinimai dainose (*Laima* lemia, leidžia į pasaulį, duoda, skiria, dalina, supasi, ridinėja, verpia, audžia, pina, juosia ir t.t.), nurodomos deivės mėgstamos vietos (pirtis, slenkstis, kertė, po pagalve) ir išraiškos (jauna mergina, sena moteris, balta viešnia, trys *Laimos* (*Laima*, *Dėkla*, *Karta*), balta arba juoda višta, gegutė, gyvatė ir kt.). Būdingu *Laimos* atributu laikomas peilis, sietinas su žmogaus likimo dalijimu (rasti paliktą *Laimos* peilį reiškia ypatingą deivės palankumą). Panašiai aprašoma folklorinė *Mara* – deivė, dėl kurios vardo ir statuso iki šiol nesutaria latvių tautosakos tyrinėtojai. A. Brasčinio, K. Karulio, M. Zalytės nuomone, tai archajiška latvių

deivė, tačiau H. Biezajs, tęsdamas P. Šmito, L. Adamovičiaus, K. Straubergo tradiciją, tvirtina, kad *Maros* vardas ir net kai kurios funkcijos yra krikščioniškosios Marijos latviška adaptacija. Painiavą taip pat kelia migloti *Maros* ir *Laimos* tarpusavio santykiai, jų vardų bei funkcijų samplaika latvių tautosakoje, pavyzdžiui, dainose abi jos globoja gimdyves ir yra siejamos su vaiko gimimu (kalbama tai apie *Laimos pirtį*, tai apie *Maros pirtį*), abi audžia, siuva, pina, dažnai minimos poroje su Dievu ir t.t. Kursytė stengiasi atsiriboti nuo šios sudėtingos problemos, aprašydama „folklorinės *Maros*“ bruožus (funkcijas, formas, mitinę lokalizaciją), t.y. izoliuotai tirdama *Maros* vardu tautosakoje veikiančią mitinę būtybę. Kadangi analogiškuose tekstuose galime aptikti ir *Marą*, ir *Laimą*, toks aprašymas neretai primena formalią duomenų klasifikaciją, o ne šių dviejų skirtingų deivių raiškos ir funkcijų apibūdinimą. Taip ir lieka neaišku, kodėl kai kurie *Maros* ir *Laimos* bruožai yra identiški. Galbūt naujų šios problemos sprendimo būdų galėtų pasiūlyti lietuviškų mitinių duomenų interpretacija, pavyzdžiui, lietuviškoji *Laima*, kaip ir latvių *Mara*, susijusi su karvėmis (anot Greimo, su karvėmis siejami žemiškųjų gėrybių, tačiau taip pat ir likimo bei laimės klausimai). Atrodo, kad lietuviškieji mitai galėtų būti panaudoti ir sprendžiant bendrų baltišku dievų prigimties ir statuso klausimus, pavyzdžiui, latvių *Laima*, kurią Kursytė vienareikšmiškai skiria chtoninėms būtybėms, lietuviškoje sampratoje turi dangiškų bruožų (vaivorykštė yra *Laimos* juosta) ir pan.

Baigdama norėčiau atkreipti dėmesį į kelis Kursytės mitų tyrinėjimuose dažnai taikomus interpretacinius modelius ar, tiksliau sakant, interpretacines klišes. Siekiant atskleisti mitines universalijas, Kursytės darbuose dažnai operuojama M. Eliadės modeliais ir sąvokomis (iniciacija, grįžimo mitas, pasaulio centras ir kt.). Pavyzdžiui, pasaka apie vaiką-ežį

analizuojama kaip iniciacijų grandinė, kuri baigiasi vedybomis ir tapimu žmogumi (tai simbolinis ežio gimimas) bei pan. Iniciacijos kategorija taikoma taip dažnai, jog susidaro išpūdis, kad iš tiesų susiduriame su daug universalesniu transformacijų modeliu, kuris Greimo semiotiniuose darbuose vadinamas *išbandymu* ir *atliktimi*, t.y. tam tikra semantinio turinio inversija, semiotinės būsenos pasikeitimu (minusas virsta pliusu, arba atvirkščiai). Toks transformacinis modelis yra bet kokio mitinio ar folklorinio teksto naratyvinis pagrindas, tad labai lengvai gali būti susietas su iniciacija (kuri iš tiesų yra tik vienas iš figūratyvinių transformacijos variantų), tačiau ne visada tam užtenka latvių kultūros ar religijos faktų. Todėl Kursytės mitologinių tyrinėjimų „iniciacinės“ tendencijos kai kada atrodo nepakankamai motyvuotos.

Kitas dažnai vartojamų sąvokų sluoksnius siejasi su diachroniniu aspektu, noru atskleisti latvių mitologijoje skirtingus ideologinius sluoksnius: čia ir didžiosios deivės Motinos relikto paieška, ir M. Gimbutienės Senosios Europos matriarchatinės religijos modeliai, ir svarstymai apie indoeuropietiškos religijos įnašą. Kartkartėm į Kursytės tyrinėjimus prasiskverbia šiandien jau gerokai primirštų evoliucionistinių teorijų sąvokos (pvz., totemizmas, fetišizmas), reikalingos „visoms religijoms bendriems“ vystymosi dėsniams atskleisti. Neretai eksploatuojamas totemo terminas, lydintis gyvūnų simbolikos tyrimus (visai nekvestionuojant totemizmo pagrįstumo baltų kultūrose). Tai, tiesą sakant, daugiau stebina, negu trikdo, kadangi evoliucionistinės sąvokos mitologės darbuose taikomos gan paviršutiniškai, nesuteikiant „totemams“ ar „fetišams“ kultūrinio pagrindo – šios sąvokos yra tiesiog autorės išraiškos ar stiliaus komponentai.

Nepaisant kai kurių „nusidėvėjusių“ mitologinių klišių, Kursytės darbai yra šiuolaikinių mito tyrinėjimų Latvijoje pavyzdys. Lyginant šį darbą su lietuvių mitologijos studi-

jomis, reikia pasakyti, kad Eliadės, Gimbutienės ir kitų mitų tyrinėtojų teorinių modelių adaptacijos būdingos ir lietuviškų mitų tyrinėjimams, tačiau smulkiųjų detalių ir subtiliųjų ryšių išvalgomis Kursytei Lietuvoje labai mažai kas prilygsta.

Nuorodos

- ¹ J. Kursite, *Latviešu folklorā mītu spoguļi*, Rīga: Zinātne, 1996, 434 lpp. Šioje mitologinių darbu rinktinėje skelbiami 1984–1995 m. parašyti arba publikuoti straipsniai.
- ² J. Kursite, *Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā*, Rīga: Zinātne, 1999, 525 lpp. Už šią knygą autorė 1999 m. buvo apdovanota Baltijos šalių asamblijos premija.
- ³ A.J. Greimo tyrinėjimai orientuoti į semantinių modelių rekonstrukciją, o Kursytės darbas yra daugiau aprašomojo, apžvalginio pobūdžio.